

Ցեղային մտածողությունը Բյուզանդ թուփայանի պոեզիայում

Հակոբյան Լեւոնիկ

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2026.1hs-76>

Հանգուցային բառեր. *Բյուզանդ թուփայան, «Այգահանդէս», «Արեւազալ», «Հրախաարո-թին», «Համայնական սեր», «Արձանագիր», «Լուսածնունդ», Հայաստան, ցեղային ոգի, ցեղ և մարդկություն, հայ գրականություն*

Նախաբան

Բյուզանդ թուփայանը (1902-1970) ֆրանսահայ բանաստեղծ է, հրատարակիչ, գեղանկարիչ ու հասարակական գործիչ: Ծնունդով Կիլիկիայից է՝ Այնթափ քաղաքից: Ցեղասպանության պատճառով հանգրվանել է՝ սկզբից Հալեպում, այնուհետև՝ Փարիզում, որտեղ ապրել է մինչև իր վախճանը:

Նրա գրչին են պատկանում «Այգահանդէս» (1930), «Արեւազալ» (1936), «Հրախաարոթին» (1950), «Համայնական սեր» (1952), «Արձանագիր» (1959), «Լուսածնունդ» (1964), բանաստեղծական ժողովածուները, ինչպես նաև ֆրանսալեզու երկու բանաստեղծական ժողովածուներ՝ «Լը ժուր տիւ մոնտ» – «Աշխարհի օրը» (1959) և «Էնսքրի» – «Արձանագիր» (1962) վերնագրերով: 1968 թվականին Երևանում «Հայաստան» հրատարակչության կողմից լույս է ընծայվել բանաստեղծի ընտրանին՝ «Արևազալ» վերնագրով:

Երկար տարիներ հրատարակել է «Անդաստան» գրական-գեղարվեստական հանդեսը, մասնակցել է «Մենք» պարբերականի հրատարակչությանը: Հիմնադիրն է «Արաքս» տպարանի, որտեղ հրատարակվել են բազմաթիվ գրքեր ու հանդեսներ:

Նրա կյանքին ու գրական ժառանգությանն անդրադարձել են գրողներ Ստեփան Ալաջաջյանը¹, Աբրահամ Ալիբյանը², Սարգիս Բայանդուրը³, Վահագն Դավթյանը⁴, Վահան Դաքեայանը⁵, Թորոս Թորանյանը⁶, Արսեն Երկաթը⁷, Զապել Եսայանը⁸, Գրիգոր Շահինյանը⁹, Մառի Աթմաճյանը¹⁰, Ժան Գրոֆիեն¹¹, Բելմոն Շարմեն¹², Դևր¹³, Վաղարշակ Նորենցը¹⁴, Շահեն Տատուրյանը¹⁵, Հյուբեր Ժունեն¹⁶, Ատրիեն Տատրյանը¹⁷, Ժիրայր Միրիճյանը¹⁸ և այլք:

¹ Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան, Բյուզանդ թուփայանի ֆոնդ, գործ 25: Այսուհետ կօգտագործվի ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ.:

² ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ.26:

³ ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 53:

⁴ ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 80, 402, 403:

⁵ ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 81:

⁶ ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 104, 402:

⁷ ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 403:

⁸ ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 319:

⁹ ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 403:

¹⁰ ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 303:

¹¹ ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 299, 303:

¹² ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 402:

¹³ ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 85:

¹⁴ ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 191:

¹⁵ ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 252:

¹⁶ ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 402:

¹⁷ Տատրեան Ա., «Տաղանդաշատ բանաստեղծ, գրագետ ու նկարիչ Բյուզանդ թուփայանի հետ», «Պայքար», Իսթանպուլ, 22.08.1968, թիւ 59:

¹⁸ Միրիճեան Ժ., «Բիւզանդ թոճալեան բանաստեղծ-նկարիչը», «Յառաջ», Փարիզ, 22.05.1970, թիւ 11818:

Մեր նպատակն է բացահայտել բանաստեղծի ստեղծագործություններում ցեղային մտածողության շերտերը:

Մեր խնդիրն է Բյուզանդ Թոփալյանի ստեղծագործություններում ցեղային մտածողության շերտերի քննությունն ու արժևորումը, որոնցով էլ պայմանավորված է թեմայի արդիականությունը:

Մենագրության մեջ կիրառել ենք **մեկնաբանական** (հերմենևտիկա) մասնագիտական մեթոդը:

Կորցնելով հայրենիքը, կրելով եղեռնի ողջ արհավիրքներն ու սարսափները, ճաշակելով գաղթի դառնությունները՝ ապագա բանաստեղծ Բյուզանդ Թոփալյանը կարողացավ իր մեջ ուժ ու կորով գտնել գրիչ վերցնելու ու ստեղծագործելու: Եվ այդ կորովը, այդ ուժը նա ստացավ իր ցեղից, իր հեթանոս աստվածներից ու հերոսական նախնիների ոգուց. «Գոյություն չունի ցեղային նշաններից գերծ մարդ...» [11, 45]:

Նա՝ որպես ցեղասպանված ու հայրենակորուստ ազգի գավակ, անսաց իր մեջ մոնչացող ցեղի ձայնին և գիտակցելով իր դերն ու անելիքը՝ շտապեց աշխարհին հայտնելու, որ հայը կա՝, որ հայը կրկին՝ կարող է արարել, ոգորել և, նորից տեր կանգնել կորսյալ հայրենիքին՝ ի հեճուկս չարական ռախներին ու մահաբեր ուժերին:

Բանաստեղծը գրչակից ընկերների հետ ուս-ուսի անցավ հարատև պայքարի՝ հանուն հայ տեսակի պահպանման՝ հույս ունենալով, որ մի օր կվերադառնա հայրենիք. «Մփյուռքը Թոփալյանի սերնդին պարտական է: Այս այն սերունդն է, որ հազիվ հասած իր առաջին տասնամյակի սանդղամատին, հայրենի դաշտերեն ծաղկեփնջեր հավաքելու փոխարեն, թիթեռներու ետևեն վազելու և ծիածանը բռնելու փոխարեն, ոտաբոքիկ ու ծարավ անցավ ավերի ու արյունի ճամփաներեն, և իր մանուկ հոգիին մեջ կրակով դրոշմվեցավ սպանող մեր ժողովրդին: Այս սերունդը եղավ տոկուն, այս սերունդը խռովեցավ աշխարհին դեմ, բայց և այս սերունդը եղավ վճռական, նավաբեկության դեմ լարեց իր մկանխարձերը և մինչև այսօր ալ կնավարկե դեպի փի, այն փիը, որ հայուն համար Հայաստան աշխարհ կկոչվի» (15):

Առաջին գրքով իսկ «Այգահանդես» վերնագրով, Բյուզանդ Թոփալյանը հայտարարեց ցեղային պոետի գալը, որպես բոլորովին նոր իրականության երգիչ, նոր գաղափարների քարոզիչ:

Բյուզանդ Թոփալյանի բանաստեղծական մուտքն առաջինը ողջունեց բանաստեղծ Վահան Թեքեյանը՝ 1929 թվականի հուլիսի 3-ի նամակով՝ գրված Կահիրեից, որը հետագայում տեղ գտավ ապագա գրքի «Այգահանդես»-ի սկզբնամասում. «...Բիւզանդ Թոփալեան, սիրելի եղբայրակից, թոյլ տուէք անկեղծօրէն Ձեզ շնորհաւորել իբրեւ հարազատ բանաստեղծ մը: Հաճոյքով կարդացի ինչ որ կայ «Այգահանդես»ին մէջ: Ձեր զգայնութիւնը նուրբ թելեր ունի որոնցմով կ'ընդունի և կը վերարտադրէ իրերու եւ հոգիներու ներդաշնակութիւնը: Քիչ բան կը պակսի Ձեր արուեստին - թերևս քիչ մը ակելի ինքնատպուօթիւն միայն - ճիշդ տպատրուօթիւնը տալու համար Ձեր զգայնութեան որ հագուադէպօրէն նուրբ եւ ընկալուչ է, կը կրկնեն» (17): Գիրքը խանդավառությամբ ընդունվեց հանրության կողմից: Առանձնապես ոգևորված էին հայ մտավորականները գրքին տրված իրենց գնահատականներով: Գրող Թորոս Թորանյանը գրել է. «Վահան Թեքեյանը այս գիրքով մեզի կավետեր տիրական բանաստեղծի մը ծնունդ... «Այգահանդես» խորհրդանշական անուն: Հայ մարդը հագարավոր վերքեր ուներ այդ տարիներուն ամբողջ սփյուռի տարածքի վրա: Բայց նույն տարիներուն, մեր հնադարյան փի մը հողին վրա հասակ կառնէր նոր Նաիրին, ու այս երկիրը արդեն իսկ կայծեր կխլէր սփյուռքի մեջ ապրող շատ հայ գրողներեն» [15], իսկ գրականագետ Գ. Արտավազը գրքի կապակցությամբ նշել է. «Այգահանդես» էն արդեն անոր արուեստը կաղապարուեցաւ հայրենիքին կարօտով» [6]:

Բանաստեղծը շատ լավ է հասկանում արվեստի ուժը, նրա ունեցած ազդեցությունը, նրանով փոխանցվող գաղափարների հզորությունը: Նա պետք է ստեղծի իր արվեստը, իր էության լույսը պետք է դնի ստեղծածի մեջ. «Արվեստի գործը, որը սովալ պարագայում ստեղծում է սովալ արվեստագետը, պետք է ասել, ստեղծվում է նրա կողմից բացարձակապես ոչ այն պատճառով, որ նա կարող է ստեղծել, այլ՝ որ նա պետք է ստեղծի»,- գրել է Ռ.Ջ. Քոլլինգվուդը (30): Եվ այդ **պետք է**-ն է հղացման խթանը, որը ընկած է բոլոր ստեղծագործությունների հիմքում:

Բյուզանդ Թոփալյանի բանաստեղծական ժողովածուների հիմնական գաղափարական հենքը ցեղային մտածողությունն է՝ իր բոլոր երանգավորումների մեջ՝ մերթ՝ որպես հայրենիքի կարոտ, մերթ՝ որպես ցավի ու փսիսասանքի կսկիծ, մերթ՝ որպես կորստի մոտոք կամ վերադարձի երագանք, մերթ՝ որպես հատուցման փափագ ու նախնիների անհանգիստ ոգուն առնչվելու անկասելի մարտը:

Ցեղային պոեզիան, որը գուտ ցեղային ինքնագիտակցման ու ինքնակայացման փաստ է, անկախ ու ինքնուրույն վիճակ՝ հայոց մեջ հազարամյակների պատմություն ունի: Սկիզբ առնելով վաղնջական ժամանակներից՝ անկախ քննվող նյութից՝ այն անմոռանալի կերպով արտացոլվել է Վահագնի ծննդի մեջ, մեր առասպելներում ու ասքերում, Էպոսում, Մովսես Խորենացու, Շնորհալու գործերում, նոր ոգի ու իմաստ է առել Ղևոնդ Ալիշանի, Մկրտիչ Պեշկոպաշյանի, Պետրոս Դուրյանի, Սիամանյոյի, Վարուժանի, Ռուբեն Սևակի ստեղծագործություններում: Եվ պատահական չէ Բյուզանդ Թոփալյանի հանդես գալը՝ որպես իր բանաստեղծական հայրերի նվիրական գաղափարների շարունակող, որպես իր ժողովրդի ցավի, տառապանքի ու պայքարի շեփորահար: Ուրիշ էլ ո՛վ կարող է իր վրա վերցնել այդ ծանր բեռը, ուրիշ էլ ո՛վ ավելի լավ գիտի իր հայրենիքի, երկրի ու սերնդակիցների պատմությունը. «Էր պատմութեան ծանօթը երկու բան լաւապէս գիտէ՝ նա գիտէ, թէ ի՞նչ կարող է անել եւ ի՞նչ պէտք է անել՝ Հայն ու Հայաստանը յաւերժացնելու համար» [20, 123]:

Բյուզանդ Թոփալյանի ստեղծագործություններում՝ որպես քնարական առանցքային կերպարներ՝ առանձնանում են **Ցեղը և Մարդկությունը**, որոնք քայլում են գուգընթաց, կողք կողքի՝ լրացնելով մեկը մյուսին. «Փարիզահայ բանաստեղծի մեջ հայ մարդու տառապանքին գումարվեց ընդհանրապես մարդու տառապանքը, որը հետևանք էր նոր դարաշրջանի առաջադրած խնդիրների»,- գրել է գրականագետ Վազգեն Գաբրիելյանը [8, 103]:

Ցեղ-մարդկություն գուգահեռակաճում բանաստեղծն անվարան առաջ է մղում ցեղի հարատևման գաղափարը: Նրա ինքնապահպանման բնագործ շատ սուր է, հիշողությունը արթուն: Նա գիտակցում է, որ իր տեսակը բնաջնջման վտանգի մեջ է, բազմաթիվ անգամներ նաև մարդկության թողտվությամբ քոչվոր ցեղերը հոշոտել, ոչնչացրել են հային, խլել հայրենիքը, ժողովրդի մեծ մասին բնաջնջել, մագապուրծ եղածներին դարձրել ունեզուրկ գաղթականներ, հազարամյա մշակութային արժեքները փռլի դարձրել:

Նա հնչեցնում է ցեղի շեփորը՝ ընդվզման, արթնացման, հույսի ալիքները տարածվում են աշխարհասփյուռ հայության սրտում: Հայը կրկին տոգորվում է ասրելու, պայքարելու սրբազան կամքով:

Առաջին հերթին ցեղը՝ հետո մարդկությունը՝ - անա բանաստեղծի նշանաբանը. «Մարդկայինը ազգայինին ներդաշնակելով՝ շահում է թե՛ մէկը, թե՛ միւսը: Եւ, ընդհակառակը, ազգայինը «համամարդկայինին» զոհելով կորցնում է թե՛ ազգը, թե՛ մարդկութիւնը» [20, 121]:

Պատահական չէ, որ գիրքը՝ «Այգահանդէս»-ը, սկսվում է «Հայաստան» բանաստեղծությամբ, որտեղ կենդանի Հայաստանի պատկերն է՝ հին օրերից մինչև գալիքի տեսլականը:

Արվեստագետի ներաշխարհը հանգիստ է, միտքը՝ սթափ, փոթորիկներն ասես մնացել են անցյալում, եղեռնախոտով հոգին ապագա Հայաստանի մեջ է տեսնում սփոփանք ու հանգիստ:

Հայրենիքը բանաստեղծի համար ոչ միայն Խորհրդային Հայաստանն է, այլև ամբողջ

Հայկական լեռնաշխարհը, Կիլիկիան, Հայոց Միջագետքը, մինչև Կասպից, Միջերկրական, Սև ծովերը:

Հավատում է նա իր տեսիլքին, այլ կերպ չի պատկերացնում գալիքը.

Ինչպես մերթ հայկական տաճարի մի վրայ
Իջնող լուռ օրհնութեան ու յոյսի նման վեհ,
Մեր խոնարհ այս տունի երկինքէն կենսաբեր
Ճառագայ յթ մը միայն, Տեր, թոյլ տուր որ շողայ [Այգահանդես 7]¹⁹:

Բանաստեղծի մեջ երբեք չի ննջում ընդվզման, ըմբոստացման ոգին: Այդ ոգին է, որ նրան օգնում է շնչել ու ստեղծագործել իրեն խորթ միջավայրում, այդ ոգին է, որ նրան վեր է հանում ընդհանուրի ճահճից ու խոսեցնում ցեղի լեզվով: Նա հասկանում է, որ ժողովուրդը ցեղը չէ, նա գիտակցում է այն մեծ տարբերությունը, որը գոյություն ունի ցեղի ու ժողովրդի միջև: Նա նախապատվությունը տալիս է ցեղին, այն արթուն հսկողին, որը երբեք նահանջել, ընկրկել ու պարտվել չի կարող, իսկ ժողովուրդը, ցավոք, հաճախ է պարտվում. «Ժողովուրդը դա հայ հոգու մարտիրոս կողմն է. ցեղը՝ հերոսական» [20, 95]:

Ցեղային ոգու պատմության ու դրսևորումների շերտերի ենթ հանդիպում «Արծաթակուռ աղավնիի թեւերով», ուր հայրենիքը որպես «առաւօտեան պայծառագեղ ճառագայթ է» ներկայանում, «Աստուածամայր», ուր «...ցեղիս մայրերը բոլոր որդեկորույս, ոգեվար» համեմատվում են Աստվածամոր հետ, «Elegie», ուր «...հեռաւոր ձայներու եղերերգն է» տանջում ու գերլարման հասցնում բանաստեղծություններում:

Ցեղային մտածողության, այն գեղարվեստականորեն ներկայացնելու պահանջներն ավելի են խորանում բանաստեղծի հաջորդ ժողովածուներում:

Բանաստեղծի մոտ, որպես ականատեսի՝ շատ թարմ են ոչ հեռու անցյալի սարսափներն ու արյունալի իրադարձությունները, որոնք կարելի է ամբողջացնել ցեղասպանության ականատես Երվանդ Օտյանի հետևյալ տողերով. «Հազարավոր կիներ, աղջիկներ, տղաք, իրենց բեռներուն տակ կքած ոգեսպառ ու ցավատանջ կը քալեն ելևէջավոր քարոտ ու ցեխոտ ճամփաներէ՝ ողբ ու կոծի աղաղակներ բարձրացնելով: Դիակներ հոս ու հոն, գիշատիչ թռչուններէ, շուններ ու բորենիներէ հոշոտված: Հիվանդներ, որոնք ծառերու տակ կը հեծեծեն անօգնական: Նորածիններ լքված, որոնք կը ճվան անոթի: Ափսափո, գեշ թաղված մեռյալներ որոնց սրունքը կամ թևը դուրս մնացած է... դժոխային տեսարան գոր ոչ մեկ Դանթե կրցած է երևակայել» [31, 193-194]:

«Արեւագալ»-ում՝ տպագրված 1936 թվականին՝ Փարիզում, Բյուզանդ Թոփալյանը նոր արական ու գաղափարական հարթության վրա է դիտում ցեղի խնդիրը: Նա կարողացավ իր մեջ ուժ գտնել ավելի խորանալու երևույթների մեջ, համամարդկային գործոնի դերը դիտարկել ազգային տեսանկյունից, քննել ազգային ես-ի մութ անկյունները, անաչառությամբ համադրել իրականության ու իրադարձությունների բարդագույն, հարանորոգ շարժը. «Բանաստեղծը իրականությունէն կ'երթայ դէպի իմացութեան ճախարանքը, կենսքի առեղծուածէն եւ անապատներէն դէպի տիեզերքին բացաստանները»,- գրել է գրող, գրականագետ Գ. Արտավազդը [6], իսկ գրող Պետրոս Զարոյանը նշել է. «Բիւզանդ Թոփալեան, ան ոչ միայն ճակատագրին դէմ կը բարձրացնէ պայքարի դրօշակը, այլ եւ ամէն համակերպումի եւ ընկրկումի դէմ» [14]:

«Արեւագալ»-ի մուտքով Բյուզանդ Թոփալյանը որպես գաղափարկիր բանաստեղծ առանձնացավ սփյուռքահայ իրականության մեջ: Գաղափարակիր բոլոր առումներով, թե՛ համամարդկային խնդիրների գեղարվեստական ամփոփման, թե՛ ազգային խնդիրների

¹⁹ Նշված է Բյուզանդ Թոփալյանի բանաստեղծական ժողովածուի վերնագիրը և մեջբերվող էջը:

գեղագիտական արծարծման. «Արեւագալով հասած է ինքնատիպութեան բարձր աստիճանի»,- գրել է գրող Է. Շահնագարը [22]:

Ցեղային ոգու բարձր ոգորումով է գրված «Երկիրներ» բանաստեղծությունը՝ հարուստ էպիկական շեշտադրումներով:

Բանաստեղծը կարողանում է անցյալի պատկերները վերականգնել, պատկերային խոսքի միջոցով կենդանություն ու ոգի հաղորդել: Թվում է, թե ամեն ինչ անցած է, ավագների ու փոշու մեջ մոռացված, թվում է, թե ավելորդ է արթնացնել անցյալի հիշատակները: Բայց բանաստեղծն այլ կերպ է դատում, նրա համար անցյալը ներկայի պես կենդանի է, ապագայի պես՝ սպասելի, քանի որ այդ ամենի մեջ իր ցեղի, իր հայրենիքի անունը կա, քանի որ իրեն հոգեպես սերտաճած է զգում այդ ամենին.

Եփրատի ձայնը երբեմն ու փրփուրներն հեւացող
նժոյգներուն քաջատրոփ,
ու կլիկկիան իշխաններու սլացումն
ու Հէթումի ձայնը դեռ... [Արեւագալ15]:

Մեկ այլ գործում՝ «Հիթիթեան առիւտ» վերնագրով, իր սերն ու խոնարհումն է բերում հայրենիքի՝ Կիլիկիայի ավերակներից պեղած առյուծի արձանին՝ որպես իր նախնիների երբեմնի փառքի խորհրդանիշը: Ցեղի հիշողությունը, որը միշտ արթուն է բանաստեղծի մոտ, ասես կենդանացնում է այդ գրանիտե առյուծին, ասես դնում է մի կախարդական շրջանակի մեջ.

Ու ե՛ս միայն, ոճաւորուած բաշերեդ
Կըզզամ շունչը վարպետին
Որ քեզ կոփեց, նըկիրեց սիրտն իր հըզօր
Որ դիմանա՛ս տակաւին [Արեւագալ 42]:

Առյուծը, որպես սիմվոլ՝ Կիլիկիայի արքան է, իսկ կերտող վարպետը՝ ցեղը, առանց որի մաքառման անհնարին էր ստեղծել Կիլիկիայի պես հզոր պետություն:

Եվս մեկ ցեղաշունչ գործ է «Միջերկրական»-ը՝ ստեղծված ցավով ու ազգային հպարտանքով, մտքի համարձակ թռիչքով ու վիրավոր սրտի թրթրումով: Միջերկրականը միմիայն ծով չէ, այլ հայրենիք ու ազգ խորհրդանշող անուն: Այն ողորում է բանաստեղծի հայրենի Կիլիկիայի գեղատեսիլ ափերը, որպես տուն տանող ճանապարհ՝ կանչում, հույս տալիս: Հայկականությունը հար ներկա է Միջերկրականի ափերում.

Ահա աչքերս արծուաբիբ
իրենց հունեն բաժանուող սկաւառակ կրկնակի
մըղոններէն անդին դեռ
կըհարցնեն կորած կէտեր, աշխարհներ... [Արեւագալ 47]:

Ցեղը հավատում է, որ այդ կորած կէտերը՝ աշխարհները մի օր կգտնի:

Խիստ կարևոր է բանաստեղծի անխոնջ պայքարի պատրաստակամության գործոնը: Ինչքան էլ ցավը սեղմի, կսկիծը գրոհի, որքան էլ աշխարհը դիմադրի, մեկ է՝ պիտի պայքարել այն դարձնելով կենսաձև հաց ու ջրի պես անհրաժեշտ.

Արիւնս բո՛րբ է
Ժամանակի ու տարածութեան մէջ վառող ջահ
ու մըշտահունչ հըրապայքար [Արեւագալ 47]:

Մեր ուղեղն ականա թմբկահարում է Դանիել Վարուժանի հայտնի բանաստեղծության տողերը.

Ու պայքա՛ր, պայքա՛ր, պայքա՛ր երգեցի.
– Ձեզի ընծա՛, հայ մարտիկներ... [29, 64]:

Ցեղը խեղճություն, համակերպում, պարտություն չի ընդունում: Ցեղը հայոց ազնվագարմ աստվածների ներկայությունն է ու կամքը, անտրոհելի հյուլեն է ու վրեժի ճանապարհը: Ցեղը առաջին հերթին Ոգի է. «...հայ մարդը և հայ բնությունը իրենց ներքին զարգացման կարողությունը առնում են նույն անբաժանելի և միասնական աղբյուրից, որ Ոգի է...»,– նկատել է Կոստան Ջարյանը [13, 126]:

Բյուզանդ թոփայանը կարողանում է բավականին պարզ ու հստակ իր ասելիքը տեղ հասցնել: Նրա մոտ գեղարվեստական նյութի մատուցման ներքին կաշկանդվածություն չկա: Նա ավելորդ լարում չի ստեղծում ընթերցողի ու իրերի միջև. «Բանաստեղծության յանգի ու չափի ոչ մի պարտադրանք: Յաճախ ոտնակոխ անելու աստիճան արհամարհուած է դասական ամեն յորինուածք՝ բանաստեղծութեան ճարտարութիւնը կանգուն պահող:

Եւ սակայն այդ գեղագիտական աւերումը նորություն չէ: Ֆրանսիական նորագոյն ականառու գրիչներ վաղուց պատռած են դասական բանաստեղծութեան վարագոյները, իրենց գլուխն ունենալով ամէնէն առաջ ու աւելի սիրութալիզմի վարպետները»,– գրել է գրող Եղիշէ Այվազյանը [5], իսկ Բյուզանդ թոփայանը հետևյալն է արտահայտել բանաստեղծության մասին. «Բանաստեղծութիւնը մարդկային արտայայտութեան ամենաբարձր ձևն է: Մեր ուշադրութիւնը պետք է շարունակ հետևի այն բանին՝ որ այդ արտայայտութիւնը ըլլայ իր ժամանակին լեզուովը, ինչպէս ըրին Չարենց, Մայաքովսքի, Մէն Ճոն Բէրս, Էլիւառ...» [23]:

Ցեղային մտածողության արթնացման, ցեղային ոգու խրախուսման հաջորդ գրքերը «Չրախաղութիւն» – (Փարիզ, 1950), «Համայնական սեր» (Փարիզ, 1952), «Արձանագիր» (Փարիզ, 1959), «Լուսածնունդ» (Փարիզ, 1964) ջերմ ընդունելություն գտան Սփյուռքում ու Խորհրդային Հայաստանում: Միանգամից թարմացավ գրական մթնոլորտը, հայ ընթերցողը վերջապէս նոր խոսք լսեց, այլ հայացքով անյեզ աշխարհին ու մարդկությանը:

Ժամանակի գրական միտքն ակտիվ արձագանքեց: Հնչեցին տարբեր կարծիքներ, տրվեցին գնահատականներ. «Հապա Ձեր «Չրախաղութիւնը», որ զիս ամբողջ օր մը քալեցուց (դեռ պիտի երկար քալեցնէ) «երանության ճամբուն վրա», «այն հին օրերին մեկուն մեջ», երբ ես պատանի էի ու ժամերով երագուն կըմնայի Ձեր յուրաքանչյուր երգին առջև»,– գրել է գրող, հրապարակախոս Աբրահամ Ալիքյանը Մոսկվայից 1960 թվականի հունիսի 14-ի նամակով [3], իսկ մեզ անհայտ նամակագիր Ն. Թոփայանը Բէյրութից 1956 թվականի փետրվարի 20-ին հետևյալն է հայտնել. «Ձեր հատորը – Չրախաղութիւն – գեղեցիկ անակնկալի մը առջև դրաւ զիս. հրաշալիքներու, գեղեցկութիւնների ու նոր, անծանօթ աշխարհ մըն էր որ կը բացուէր իմ դողոջ քայլերուս առջև...» [18]: Հաջորդ «Համայնական սեր» վերնագրով գրքի հրատարակման կապակցությամբ նս եղան ակտիվ արձագանքներ: Ուշագրավ է Թ. Թորանյանի արտահայտածը. «Համայնական սեր» հատորը կյանքին առեղծվածը լուծելու փորձ մըն է. այստեղ թոփայանի սերը բյուրեղային է ու կձգտի մարդերը բարձրացնել լույսին, արևին» [15], իսկ «Արձանագիր»-ի մասին իր գրախոսականում Արսեն Երկաթը նշել է. «Անոր համար բանաստեղծութիւնը հոգեվիճակ է մը ծնունդ չա՞ռներ, այլ խառնուածքի անհրաժեշտութիւն մըն է, տեւական եւ անայլայլ մթնոլորտ մը ուրկէ դուրս չնչնէ իսկ անկարելի պիտի դառնար» [12]: Իսկ վերջին «Լուսածնունդ» գրքի մասին ժամանակի մամուլում գտնում ենք հետևյալ կարծիքը. «Թոփայանն այս երգով կը կանխի «Հացին երգը»-ին ջինջ եւ լուսածորան, մատչելի եւ դիտարահարող ջերմութեան եւ պայծառութեան: Բանաստեղծ մըն է որ գիտէ նորոգել իր խօսքը, նիւթը, եւ իր քնարին թելերը հայրենասիրական նոր դաշնակումներով բռնկցնել...»,– գրել է Մառի Աթմաճեանը [1]:

Առաջ քաշելով ցեղայինը, դրվատելով ազգայինը՝ բանաստեղծը երբեք դեմ չի գնում մարդկությանը: Նա կարողանում է պահպանել ցեղ-մարդկություն ներդաշնակությունը երբեք չխախտելով ողջախիտության սահմանները: Բանաստեղծը գիտակցում է իր առաքե-

լրության կարևորությունը և ջանք ու եռանդ չի խնայում այն իրականացնելու համար: Պետք է անխնջ աշխատանք, մտքի արթնություն ու սրտի արիություն: Բյուզանդ թոփայանը կարողանում է ներագդել իր ցեղակիցների գիտակցության վրա՝ չժողնելով վիստվել, հուսալքվել՝ կորցնելով ապագայի հանդեպ մղումները:

Բանաստեղծը, քարոզելով ցեղային գաղափարներ, ավելի է մոտենում մարդուն, ավելի է կարողանում հստակ դիտարկել մարդկության հոգու խորխորատները. «Անոր բանաստեղծական բնաշխարհին լուսարձակներուն շնորհիւ, իր բաղձանքներուն եւ երազանքին մէջ, շեշտուած կը տեսնենք մարդը մարդուն մոտեցնելու, եւ այդ միութիւնը սիրով եւ լոյսով սրբագործելու կիրք մը, մաքրացուցիչ բոց մը»,- գրել է գրող, գրականագետ Զարեհ Գազարյանը (9):

Բյուզանդ թոփայանի համար հաղթելը, չընկճվելը դառնում է կարևորագույն նախապայման իր ցեղի փրկության համար, ամբողջական Հայաստան ունենալու համար: Նրա մոտ տեղի են ունենում հոգեբանական գերլարումներ, ապրումների գերխիտ կուտակումներ: Նա ընկնում է ոգեղեն արբեցման գիրկը. «Որպեսզի արվեստը գոյություն ունենա, որպեսզի ինչ-որ գեղագիտական վարժանք ու հայեցում լինի, բնախոսական մի նախապայման է անհրաժեշտ՝ **արբեցումը**»,- գրել է Նիցշեն [21, 223]:

Մա հոգեբանական այն վիճակն է, երբ ողջ ուժերդ սևեռակվում են մի նպատակի վրա, երբ ժամանակավորապես ժխտում ես արտաքին աշխարհը և խորասուզվում ինքդ քո մեջ սուգորդի նման բացահայտելով ներսումդ ծփող ծովերը:

Բանաստեղծը մտորումների մեջ է: Ձգտում է հասկանալ պատմական փիլիսոփայության տրամաբանությունը, իր ազգի ճակատագրի թաքնագիտական խորհրդանիշներն է ուզում ըմբռնել՝ այն համադրելով այլ ազգերի ճակատագրերի հետ: Նա մտովին վերադառնում է մանկություն, ուր դեռ.

Օ սպիտակ աղանիներ
Հոգիիս մէջ
Կը նային դեռ... [Հրախաղութիւն 1]:

Անհայրենիք, որք, առանց բարեկամ ու կենսական միջոցների տղան քայլում է դեպի մարդկություն, դեպի անծանոթ ու բիրտ օրենքների աշխարհ՝ ձեռք բերելու ապրելու իրավունք.

Տարիներէն՝ իր չարքաշ ձեռքերով ան կը խըլէր
Ապրելու պարզ իրաւունքն [Հրախաղութիւն 69]:

Այդպես որք ու անբարեկամ գալիքն է թափանցում կյանք ու թելադրում իր պայմանները, ստեղծում իր աշխարհը:

Յեղի ոգին տղային ստիպում է պայքարելու, ստիպում է հաղթահարելու դժվարություններ ու խոչընդոտներ, հուշում է ապրելու, արարելու խորհուրդներ, չի թողնում նրան մենակ ու հուսալքված: Տղան դառնում է ցեղի ոգու կրողը. «բացառիկ իրավիճակները նրանց ուղեղում արթնացրել են որոշակի բջիջներ, որոնք սովորական պայմաններում մնում են չգործածված, և նրանք դառնում են այն, որոնց ապագա սերունդները չեն կարողանում հասկանալ»,- գրել է հայտնի մարդաբան, ցեղաբան ու հոգեբան Գյուլստավ Լեբոն [32, 27]՝ նկատի առնելով ցեղային ոգով գործողներին:

Աշխարհի բոլոր ծայրերում ապրող, արարող հայերն իրար հետ սերտ կապված են արյունով, հայրենիքի կարոտով, ցավի հիշողությամբ: Եվ բանաստեղծը կարողանում է իր խոսքի ուժով, իր ոգեղեն կամքի խորհրդով նրանց համախմբած, միասնական գաղափարի ճանապարհին պահել.

Եւ որ արդէն հաւատքն ունիք գալիքի
Ու կը պահեք ուժը դեռ հոգեկան ձեր պարզութեան...

Ու վիրատըր հոգին ձեր
Պիտի գիտնայ բարձրանալ
Տարիներու բաբախուն վազքին վրայ քաջութեամբ [Հրախաղութիւն 76]:

Ինչ էլ լինի՝ բարձրանա՛լ, ինչ էլ լինի՝ քայլե՛լ առաջ, հայի համար չեն վիատությունը, հուսահատությունը, դժկամելն ու նահանջելը:

Բանաստեղծի առաքելությանը խիստ հավատարիմ է Բյուզանդ Թոփալյանը: Իր նախահայրերի տաճարների քրմի նման նա հավատում է գալիքին, իր երկրի ու ժողովրդի ապագային: Նրա տողերն արևաշեղքերի նման թրատում են հայոց ճակատագրի վրա ծանրորեն իջած խավարի շերտերը:

Կըսէի ես ինծի հրճուագին
Պիտի գա՛ն, պիտի գա՛ն օրերն իմ.
Մովերէն, ծագերէն անցնելով
Թեւերուն վրա ստոյգ Երագին [Հրախաղութիւն 77]:

Նոր, մեծ, արևաշող Հայաստանի երգն է երգում բանաստեղծը: Հայրենասեր, ազգանվեր սերունդների կամքի մասին է քարոզում նա: Վրեժի մշակույթի, բարձրագույն դաստիարակության, «դիստանցիայի պաթոսի» [21, 239] գաղափարախոսն է բանաստեղծը, որոնք գուտ ցեղային բնավորության գծերի պիտի վերածվեն:

Դանիել Վարուժանի, Սիամանթոյի, Ռուբեն Սևակի ցեղաշունչ ժառանգը լինելով՝ Բյուզանդ Թոփալյանը շատ լավ է հասկանում, որ ազգի մեջ մահացել է ցեղը, իսկ ժողովրդի մեջ՝ ազգը: Հարկավոր է մի նոր հավատք, մի նոր խթան, որպեսզի դուրս գան մահվան քնից, կործանման շրջանակից: Մինչև է՞րբ պիտի հայը ոչնչանա իր օրրանում, մինչև է՞րբ պիտի դառնա գաղթական, անպատված ու ստորացված: Հայի Քրիստոսը պարտվեց Մուսամեղին, հայը իր կրոնով միայն խեղճություն և գառնուկի հոգեբանություն ձեռք բերեց: Այնինչ գայլի դեմ պետք է գայլ լինել՝ ժանիք ու սուրսայր ճանկեր ունենալ:

Եվ բանաստեղծը դիմում է իր նախահայրերի աստվածուհուն՝ Աստղիկին, որը ազնիվ է ու հզոր, գեղեցիկ է ու բարոյապաշտ, որը երբեք վտանգի պահին չի թողնում իր գավակին մենակ, հուսալքված:

Արձակեցի մագերդ ահա
Արեններու ջինջ համբոյրին,
Որ կեանքին երգը բարձրանայ
Ալիքներէն անոնց մթին [Հրախաղութիւն 80]:
Այդպես դիմել է Դանիել Վարուժանը Վահագնին.
Ով աստվածն իմ հայրերուս,
Կը մոտենամ ահա բագնիդ... [29, 148]:
Դիմել է նաև Եղիշե Չարենցը՝ էլի՛ Վահագնին.
Հրդեհի աստված, հրդեհ ու կրակ... [26, 317]:

Եվ բնավ պատահական չեն հայ մեծերի անդրադառնումները հայոց հին, հաղթական աստվածներին:

Բսկ փյունիկ թռչնի հետ իր ցեղին համեմատելով՝ բանաստեղծի կողմից մարդկությանն ուղղված անմահության, վերամարմնավորման խորհրդանշանային պատգամ է: Չպետք է կառչած մնալ արյունոտ անցյալին, չպետք է հավերժական սուգի, հուսահատության սահմանների մեջ պարփակվել: Անհրաժեշտ է առաջ նայել, քայլել դեպի նորահայտ հորիզոններ: Մի խոսքով՝ պետք է ապրել:

Մոխիրներէն ելնե՛ հոգին վերապաց,
Մշտակենդան ժողովուրդն իմ վերածնի՛ [Հրախաղութիւն 105]:

Յեղայնորեն մտածող ու գործող բանաստեղծի համար այլևս ոչինչ խոչընդոտ չի կարող հանդիսանալ դեպի նոր արշավույսներ քայլելու կամքին: Նա չափազանց լավատես է. «Պայծառաստեալութիւնը՝ տիրական տարր մըն է Բ. Թոփալեանի բանաստեղծութիւններուն մէջ»,- գրել է գրականագետ Զարեհ Գազազյանը [9]:

Յավի, տառապանքի արհամարհումը, այդ ամենից վեր կանգնելը հայ գրականության մեջ դառնում է գեղարվեստական փիլիսոփայության բնորոշ ուղղություն:

Յեղային ոգու բացահայտումների սահմաններն ավելի են ընդարձակվում ու խորանում բանաստեղծի ամեն մի գործի մեջ: Նա հանդես է գալիս ոչ միայն որպես ցեղի բանաստեղծ, այլև որպես իր ցեղի պատմաբան ու բարոյագետ, փիլիսոփա ու ուսուցիչ, որպես իրավունք վաստակած այր ուղղորդելու համար նրան:

Յեղը սովորական կատեգորիա չէ՝, ցեղը երևութական հասկացություն չէ՝ բանաստեղծի համար: Նա ցեղը դիտում է որպես արնակիցների համաձուլյ մի էություն, որոնք ունեն ընդհանուր արժեքներ և պատրաստ են այդ արժեքների համար նվիրական գոհաբերումների: Եվ ամենակարևորը՝ այդ արնակիցներին միաբանում, անխոցելի է դարձնում ցեղի Ոգին. «... Յեղային Ոգու երեք հիմնական տարրերն են՝ ընդհանուր զգացումնք, ընդհանուր հետաքրքրություններ և ընդհանուր հավատք»,- գրել է Գյուստավ Լեբոնը [32, 21]:

Շեփոհարելով ապրելու, պայքարելու, արարելու կամք, Բյուզանդ Թոփայանն իր ստեղծագործությունների ծիրից երբեք դուրս չի թողնում մարդկության հուզող խնդիրները: Ճիշտ է՝ նա խռոված է մարդկությունից, սակայն երբեք՝ մարդուց: Նա իր կոիվն ունի մարդկության հետ, որպես հավաքական մի զանգվածի, որն արյուն ու տեսարաններ է սփռում, սակայն նա օգնողն ու բարեկամն է մարդու, որի ականջին շշնջում է.

Պատմութիւնն իմ անցեալիս՝
Շերտասկան ու վսեմ ցասումով

Կը ցնցէ ողջ էութիւնս [Համայնական սեր 17]:

Մարդու մեջ բնավորված աստվածային մասնիկին՝ խղճին են հասցեագրված այս սողերը:

Լինելով ազնիվ արվեստագետ, Բյուզանդ Թոփայանը կարողանում է խուսափել խոսքի ճապաղությունից, ավելորդ զգացմունքայնությունից, մտքի ու նյութի շահարկումներից: Նա դուրս է մնում այն բանաստեղծների խմբից, որոնց մասին Նիցցեն գրել է. «Բանաստեղծներն անամոթ են իրենց ապրումների հանդեպ. նրանք շահագործում են դրանք» [21, 71]:

Բանաստեղծին կամ արվեստագետին է Բյուզանդ Թոփայանը վերապահում դրոշակակրի, առաջամարտիկի դերը, բանաստեղծի կամ արվեստագետի մեջ է նա տեսնում ապագայի սերմացաններին, եթե անգամ դա տեղի ունենա իրենց կյանքի գոհաբերումով, արքունով ու նահատակությամբ.

Թէև ցեխի մէջ ու արեան,
Անյոյս ու մութ արդ՝ կեանքի խոր կրկեսին,
Մենք դէպի ձեզ կերկարենք սրտերը մեր
Որովհետեւ
Կարելի չէ յուսահատիլ ձեր մարդկային
Կամքին առջև ու տեսիլքին,
Որ վճռական, ուժեղ քան երգը փոթորկին
Գաղափարով ու յայտնութեամբ իսկ հրդեհած,
Ամբոխներու հաղորդութեան որպէս սրկիի՝
Արիւնացայտ սիրտերը ձեր նետեցիք
Գազաններու կրկեսին

Նուիրումով ամբողջական եւ անձնուրաց ծայրտով... [Արձանագիր 11]:

Նույն հոգեբանական իրավիճակն է նաև Սիամանթոյի մոտ, երբ գոչում է հայ մարտիկի բերանով.

«Եվ դուն սա՛ մաքրափայլ թերթերուդ վրան, ցեղին ցավը և ցեղին ուժը բանաստեղծե, Ապագա սերունդներուն և մեր անցյալին տխրությանն ի նվեր.

Ես որք մըն եմ և ըմբոստ մը, մնա՛ս քարյավ, կորուսյալներս փնտռելո՛ւ կերթա՛մ...

Քու երգերդ երգ մը տո՛ւր ինձ, երգ մը, ես երգելո՛ւ վ կ'ուզեմ մեռնիլ» [28, 133]:

Նույն ոգին է Դանիել Վարուժանի մոտ.

Մուրճը ձեռքին մեջ բանաստեղծն հաղթական

Արձանին խիստ աչքերուն մեջ կը հառի.

Եվ անոնց մեջ կը ճանչնա

Ինքզի՛նք,- ամբողջ, անթերի:

...Եվ արթընցավ Դիցունի՛.

Ձերթ քարափերթ մ՛ ըստրուկ ինկավ մուրճին տակ,

Եվ կանգնեցավ Վրիժուհի՛ [29, 69]:

Իսկ Եղիշե Չարենցը գրել է.

Ուրեմն, ո՛վ գալիք երգասանե՛ր,

Որքան էլ վեհ լինի՛ ձեր ներկան-

Չմոռանա՛ք, որ դուք պիտի սերմեր ցանեք,

Որ լինեն դարից ձեր- երկար [26, 211]:

Բանաստեղծը խորանում է ազգային ողբերգության թեմայի մեջ, ձգտում թափանցել կատարվածի հոգեբանական, փիլիսոփայական, պատմաքաղաքական շերտերի մեջ, ըմբռնել «ռասա, միջավայր, պահ տրիադան» [24,147], գնահատել ու արժեքավորել ցեղի ներուժը.

Մարշալուդ այդ դաժան հեղեղներուն դեմ առ դեմ՝

Ցեղի մ՛ ըմբոստ

Ցեղի մը շեշտ ճառագայթներն հոգեկան խոր ուժերուն՝

Շերտսական իրենց թափով,

Կամքովն իրենց գերահզոր հավատքին

Ապառաժին վրայ կառչած՝

ու դարերուն յանդիման՝

Պարտադրեցին ապրելու կամքն իրենց մեծագոր [Արձանագիր 44]:

Ցեղը դա կամքն է, ցանկանալն է, ու աշխարհում չկա մի ուժ, որ հաղթի նրան.

Վերածնուող ու չը մեռնող հանճարի

Յուրեքական յայտարար [Արձանագիր 45]:

Կարոտն առ ծննդավայր սրբազան զգացմունք է բանաստեղծի մոտ: Կրկին Միջերկրական ծովը խորհրդանշում է այդ կարոտը, իր սպասելիքներն ու տենչերը, հայրենիքի, ազգի միասնությունը: Ծովը նաև մարդկային միաբանության խորհրդանիշ է: Ցեղ և մարդկություն՝ անտրոհելի արժեքներ են.

Միջերկրականի ջուրերուն անխոնջ

Տարերքն ըզգենու հոգիս տարագիր,

Ափիս մեջ առնեմ հեռաուր ավերն

Յաղթական երկրիս... [Արձանագիր 47]:

Նրա հայացքն անընդհատ ծովի արևելյան ավերին է ուղղված, ուր իր հայրենիքն է, իր տունը, մանկությունը, նախնիներ գերեզմանները:

Ոգեղեն մեծ լարման մեջ է արվեստագետը, ներսի փոթորիկների համեմատ ծովի փոթորիկները մեղմ են ու թույլ: Ցեղային ոգին՝ անկախ մարդու կամքից թռչել է ուզում դեպի իր նախապատմական օրրանը, դեպի իր բնական հանգրվանը:

Հնչում է բանաստեղծի մոնչոցը.

...Ու իմ աչքերս ուղղել դեռ հանդիպակաց ավերուն
Միջերկրական այն երկրին
Զոր պապերուս աննրկուն աշխատանքն էր շենցուցած՝
Համն ու իմաստն առավել
Տալով իրենց վեհ կեանքին [Լուսածնունդ 10]:

Բյուզանդ Թոփալյանը հավատում է, որ մի օր ազգովին կվերադառնան հայրենիք, ու նորից կշենացնեն այն: Եվ այդ ամենը կիրականանա հայ հանճարի շնորհիվ.

Ո՛ւ ցրուած ուժերն ա՛լ վերադառնան,
– Հանճարդ հայութեան–
Առասպելական թեւերով բոցեղ,
Մետաղէ շաչերն ալ վերածուին թող
Խրոխտ շեշտերու համանուագային... [Արձանագիր 47]:
Հայ հանճարի հանդեպ անվերապահ հավատ ուներ նաև Ղևոնդ Ալիշանը.
Կերդնու Նահապետ, կանչե՛ ձեզ, Հայե՛ր,
Հանճարն է մեզ կյանք, ըզնա վառեցեք... [2, 69]:

Բյուզանդ Թոփալյանի համար փորձությունները, արհավիրքները հաղթահարելի են ու ժամանակավոր: Նա միասնության, համերաշխության կոչ է անում: Այդ նույն լավատեսությամբ է տոգորված Հովհաննես Թումանյանը, երգ գրում էր. «Փորձությունը, ինչքան էլ մեծ լինի, պետք է տանենք արիությամբ ու վեր կենանք միասին, միահամուռ ուժերով դիմադրելու մեր վատթար թշնամիներին և դարման տանենք ընդհանուր ազգային աղետին հանգիստ ու լիքը մոտիկ լավագույն ապագայի անսասան հավատով» [16, 317]:

Շատ վառ ու կենդանի են Բյուզանդ Թոփալյանի պատկերները, երևակայությունը, իրականության ըմբռնման խորքայնությունը: Նրա մտա, ինչպես շատ արվեստագետների վատ է գործում սինեսթեզիայի գործոնը. «Երկու և ավելի զգայարանների, սովորաբար լսողության և տեսողության զգայական ընկալումների միավորում... օրինակ՝ թմբուկի ձայնը ընկալվում է որպես վառ կարմիր...» [24, 113]:

Նա ուզում է հավատալ, որ հայրենի Կիլիկիայում իր նախնիները դեռ ապրում են, դեռ նծույզներ հեծած արշավում են լեռներում, ասես հստակորեն լսում է նրանց տուն կանչող ձայները:

Մի առիթով նա արտահայտվել է. «-Նախահայրերս, կ'ըսե՛ ան, ձիառներ էին. անոնց ստուերագիծը մտերմօ՛հն կապումս է ձիուն ստուերագծին» [19]:

Ցեղի գրույցը իր զավակի հետ երբեք չի ավարտում: Այն կարող է ընդհատվել՝ նորից վերսկսվելու պայմանով: Չկա անհատ, կա անհատացված ցեղ՝ որպես ֆիզիկական ու հոգևոր մարմնի միասնություն: Իսկ ֆիզիկական մարմնի քայքայումից հետո՝ հոգին ոգեղենացված գնում է միանալու իր նախակգրբին՝ ցեղին. «...անհատական «անգիտակցականը»՝ մեր անցյալի, առաջին հերթին մեր մանկության և պատանության ինքնավար նստվածքը իր հիմքում կրում է «Կուլեկտիվ անգիտակցականը», որը ինքնավար հիշողությունն է մեր ռասայի անցյալի մասին, նույնիսկ մեր նախամարդկային հիշողությունը» [24, 114]:

Բանաստեղծը շատ լավ է սերտել հայոց պատմությունը, քաջատեղյակ է այդ պատմության բազմաթիվ շերտերին և տրամաբանական եզրահանգումների, վերլուծությունների ու համադրությունների միջոցով հասել է որոշակի հայեցումների: Շատ ուտխներ է տեսել

Հայաստանը: Նրանք եկել են, տիրացել, զարկել ու ավիրել: Սակայն որոշակի ժամանակ անց՝ հետ են քաշվել իրենց երկրներ. ոչ մի ոսոխ նպատակ չի դրել հիմնավորելու հայի հայրենիքում՝ արմատ գցելու: Բայց ուրիշ է վերջին եկողը՝ թուրքը, որն ամեն կերպով ուզում է տեր դառնալ Հայաստանին, ջնջել բնիկներին, ոչնչացնել նրանց մշակույթը. «... Մինչ այդ թեև հայերը շատ անգամ են ընկած օտար լուծի տակ, բայց օտարը Հայաստանի մեջ բոյն չէ դրած իբր ժողովուրդ... ԺԱ դարից այս կողմն է միայն, որ վաչկատուն թուրք ու թաթար, արշաւելով Հայաստան, փորձում են եւ յաջողում մեր աշխարհը դարձնել բնակավայր նաեւ իրենց համար» [4, 156]:

Եվ այս ոսոխի թուրքի դեմ կռվելու համար է բանաստեղծն ուզում արթնացնել Ցեղը, որը Սասունցի Դավթի նման քուն է մտել խոր հորում:

Նա տեսնելով թե ինչպես է իր մեծ, ընդարձակ հայրենիքի մի հատվածում վերածնվում Խորհրդային Հայաստանը՝ անասհման բերկրանք է ապրում: Արվեստագետի մոտ այն համոզմունքն է, որ կարելի է այդ վերածնունդը տարածել ողջ հայրենիքով մեկ: Եվ այս հավատքը ոգեշնչման նոր որակներ է ձեռք բերում. «... «Ոգեշնչումը» ինչպես ավանդաբար կոչում են ստեղծագործության անգիտակցական գործոնը» [24, 117] - խախտելով բոլոր պայմանակա-նությունները՝ իր բույնն է հյուսում Զվարթնոցի արձվաքանդակների սրտում, արարատյան պայծառ առավոտների արևաշողերի մեջ, հայության երիտասարդ երգերի հնչյուններում:

Ցեղը եղբայրությունն է, նույն ակունքների պատկանալու խորհուրդը, ցեղը արյան կանչն է՝ աստվածային դաշինքի ներկայությունը մարդու մեջ: Եվ բանաստեղծը բոլոր հայերին եղբայրության կոչ է անում՝ համարելով նույն ճակատագրով, արյամբ ու ոգով առիավետ «շղթավաճներ».

Երկարատեւ տառապանքն՝ որ մեր ցեղին վիճակուած՝
Պիտի ջնջէր ու տանէր պատմութենէն առյաւէտ
Աննըկուն կամքն ապրելու, – բարձրանալով աւերէն
Վերածուեցաւ ցնծութեան ու յաղթական կոթողի [Լուսածնունդ 21]:

Ցեղը գաղափարի, նպատակի եղբայրությունն է, որի մասին Բյուզանդ Թոփալյանից շատ առաջ գրել է Մկրտիչ Պեշիկթաշլյանը.

Տո՛ւր ինձ քո ձեռք, եղբա՛յր եմք մեք,
Որ մրրկավ էինք գատված,
Բախտին ամեն ող չար ու նենգ
Ի մի համբոյր ցրվին ի բաց.
Ընդ աստղերոք ի նչ կա սիրուն,
Քան գանձկալի եղբայր անուն [27, 41]:

Իսկ Սիմանթոյի մոտ այդ եղբայրության գաղափարն հետևյալ կերպ է արտահայտված.

Եղբայրներ, այսօր օրերուն Օրն է, ու գիտենք որ պատրաստ եք դուք Արիավիրքին... [28, 7]:

Այլ կերպ չէր կարող վարվել Բյուզանդ Թոփալյանը: Նա ժառանգական պարտք ունի իր հոգևոր հայրերի առջև: Նա թույլ լինելու, վիհատվելու իրավունք չունի, քանի որ ազգի պոետներին բարբառոսաբար ոչնչացնող թուրք ժողովուրդ կոչված գազանը դեռ չի հազցել հայի արյունը խմելուց, դեռ չի կշտացել հայոց մարմինները լավիելուց. «Նա գտնում է, որ կարոտների բեռան տակ կքթած տարագիր ժողովուրդը հոգեկան կորովի պետք ունի, հոգեպես ամրապնդվելու կարիք, և դա է, որ պիտի փրկի նրան տարաշխարհում կործանումից».– Բյուզանդ Թոփալյանի հայրենասիրական պոեզիայի մասին է գրել Վազգեն Գաբրիելյանը [8, 108]:

Որպես ցեղային մտածողության կիզակետ, որպես պայքարի հաղթական ավարտի ու հայրենադարձության, հայրենասիրության գեղարվեստական մարմնացում ուշագրավ է «Մարդ մը» գործը:

Տառապած, չարչարանքի բոլոր դառնությունները ճաշակած, աշխարհի բոլոր ծագերում թափառած հայ տարագիրը կոփված ու հոգեպես փոխված, հաղթական կամքով մուտք է գործում իր պատմական հայրենիք.

Ահավասիկ հեռաւոր աշխարհներէն վերադարձող մարդն է այս:
Տարահալած իր գոյութիւնն երէկուան
Ունի ճնշող ծանրութիւնը դարերու.
Պայքարներու իր ծիրանին կ'երկարի
Անապատէն անկարելիք մինչեւ ծովերն այրեցեալ [Լուսածնունդ15]:

Անցյալն այլևս անգոր է ներագդելու հայի վրա, նա լի ստեղծագործ կորովով ու աննկուն կամքով վճռական է տրամադրված իր կյանքը կերտելու, իր երկիրը շենացնելու համար.

Ահաւասիկ մարդն,- ամբողջ կրակներէն մաքրուած:
Հոգեկան նոր կորովին, իմաստութեան ուժերով-
Բազուկներով աննահանջ
Սպառազէն՝
Կոփելու կեանքն իր վաղուան [Լուսածնունդ 16]:

Սա նոր հայի կերպարն է, նոր Հայաստանի քանդակն է՝ հավերժության մեջ իր դիրքն ապահոված:

Եվ շատ տեղին են գրականագետ Ե. Այվազյանի տողերը. «Բ. Թոփալեանը մեր մեջ այն հագուագիւտներից է, որ արժանի է տիեզերական բանաստեղծի կոչումին, ըստ իր անվերջանալի տաղերի և սողերի, որոնք յայտաբերում են յարում ու պացք դեպի տարերք ու տիեզերք» [5]:

Եզրակացություն

Ամփոփելով հայտնենք՝ Բյուզանդ Թոփալյանի գրական ժառանգությունն առաջին անգամ է արժևորվում ցեղային մտածողության տեսանկյունից: Նրա «Այգահանդէս», «Արեւագալ», «Հրախաղութիւն», «Արձանագիր», «Համայնական սեր», «Լուսածնունդ» բանաստեղծական ժողովածուներում ցայտուն երևան եկող ցեղային ոգու գեղարվեստական կերպավորումներն ենթարկել ենք ամբողջական քննության:

Օգտագործել ենք «դիվինացիայի» [33] սկզբունքը՝ այսինքն՝ հնարավորինս ներթափանցել ենք բանաստեղծի ստեղծագործական հոգեբանության մեջ, մտել նրա ներաշխարհի, էպոսը զգացել հեղինակին, անցել «...ստեղծագործությունների արտաքին թաղանթի ճեղքմանը ու ներսի կառուցվածքային տարրերի մասնատմանը, այդ տարրերի միջև առկա կապերի բացահայտմանը» [7]:

Ուսումնասիրության շրջանակում անդրադարձել ենք բանաստեղծի ժամանակակիցների գրախոսականներին, ժամանակի մամուլի արձագանքներին, նամակներին, գիտահասարակական գործունեության որոշ փուլերին, ֆոնդերում պահպանված նյութերին:

Թվում էր, թե հայությունը հաշտվել է իր պատմական ճակատագրի հետ, ասես թե հայոց հոծ սփյուռքն ինքն իր մեջ ամփոփվել՝ սպասում է այլ ազգերին ձուլվելուն ու անհետացմանը: Եվ նման բախտորոշ պահերի՝ այլ բախտակից գրողների հետ հանդես է գալիս Բյուզանդ Թոփալյանը՝ իր խոսքի ուժով, իր գաղափարների թարմությամբ արթնացնելով, պայքարի մղելով ազգին, հույս ու հավատ ներշնչելով վհատվածներին ու հուսախաբներին:

Բյուզանդ Թոփալյանի պոեզիայի ակունքները հայ ցեղի ոգու գաղտնախորհուրդ,

լուսե խորքերում են, հայոց հին, կենդանի հավատքի աստվածների սրտում, պայքարող, երբեք չընկճվող հայի մաքառումներում, խլված, թալանված հայրենիք վերադառնալու անհատների իղձերում:

Բանաստեղծն ազգի հետ խոսեց ցեղի լեզվով, իր հին աստվածների, իր հնագույն նախնիների սրբազան բարբառով: Նա ձգտեց հայի մեջ արթնացնել ցեղային գաղափարներ, ցեղային արժեքներ, նա խորը զգաց ցեղի հոգեբանական նրբությունները և աշխատեց ցեղայնացնել, ցեղաօծել ազգը:

Ցեղային բնավորության մեջ տեսնելով փրկությունն ու վերածնունդը՝ Բյուզանդ Թոփալյանը վստահորեն կանգնեց Մկրտիչ Պեշիկթաշլյանի, Ղևոնդ Ալիշանի, Սիամանթոյի, Վարուժանի, Ռուբեն Սևակի կողքին, որոնք անխոնջորեն ցեղապաշտություն ու հեթանոսություն քարոզելով՝ ձգտում էին ազգը հանել փրկության ուղեծիր:

Հայկական ցեղապաշտությունը ընդհանուր ոչինչ չունի ֆաշիզմի, շովինիզմի և այլ ազգերի ստորադասման ջատագովության հետ: Հայկական ցեղապաշտությունը դա ցեղի, տեսակի, արժեքի պահպանման գաղափարաբանություն է, դա դեպի մարդը գնալու ուղին է, դա մարդկության հետ համերաշխության լեզուն է:

Ցեղապաշտության համապատկերին է, երբ հնչեցին ցեղազարմ Գուրգեն Յանիկյանի կրակոցները՝ որպես նվիրական կոչ ու անհատի ինքնագոհաբերման պատգամ, և այս համապատկերին է, երբ պոռթկաց Հայաստանի ազատագրության հայ գաղտնի բանակի (ՀԱՀԳԲ) սրբազան վրեժի հրաբուխը, Արցախյան հաղթական պատերազմների շքերթը:

Ցեղի հանդեպ հավատքը, հայրենիք վերադառնալու ու շենացնելու անհատնում հույսը, պայծառատեսության հասնող լավատեսությունը, մարդկության հանդեպ սերը, չարանալու, մարդ մնալու կամքը Բյուզանդ Թոփալյանի պոեզիայի գաղափարական առանձնահատկություններն են: Այս ամենն ի նկատի առնելով է Երվանդ Քոչարը ասել. «...Բյուզանդը մեծ մտավորական է և մեծ արվեստագետ» [10]:

Նա առաջ մղեց նոր, հաղթող հայի գաղափարը, որը պետք է տեր կանգնի իր պատմական հայրենիքին, շենացնի, հզորացնի այդ հայրենիքը:

Յավի, տառապանքի արհամարումը, այդ ամենից վեր կանգնելը հայ գրականության մեջ դարձավ աշխարհընկալման գեղագիտական ոճ, ստեղծագործական սիմվոլիկայի փիլիսոփայական խաղ, որոնք հանգեցրեցին այն բանին, որ ցեղապաշտությունը հայ գրականության մեջ վերածվի գաղափարաբանության, հեթանոսությունը՝ ապագայի կենսակերպի:

Ցեղային մտածողության դրսևորումների հիման վրա ստեղծված գեղարվեստական փիլիսոփայությունը նոր շուք հաղորդեց հայ գրականությանը, այն ավելի մոտեցնելով համաշխարհային գրականության արժեհամակարգին, ավելի արժեվորեց **ցեղային անհատ և մարդ ընդհանրապես** հասկացությունը:

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2026.1hs-76>

Գրականություն

1. Աթմաճեան Մ., ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 303:
2. Ալիշան Ղ., Երկեր, Երևան, Մովեստական գրող, 1981, 400 էջ:
3. Ալիքեան Ա., ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 26:
4. Աղբալեան Ն., Երկերի ժողովածու, եօթ հատորով, հատոր Ա, Պատմություն հայոց գրականության, Երևան., Լուսակն, 2025, 820 էջ:
5. Այվազեան Ե. Մեր մտքի եւ քերթողութեան երթն ու Բ. Թոփալեանի խոյանքը, «Զուարթոնց», Փարիզ, 1961, մարտի 1, 3-4, էջ 5 և 5-6, էջ 9-10:

6. Արտավազդ Գ., ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 403:
7. Բորև Յ., Գեղագիտություն, Երևան., Հայաստան հրատ., 1982, 512 էջ:
8. Գաբրիելյան Վ., Սփյուռքահայ գրականություն, Երևան., ԵՊՀ հրատ., 2016, 424 էջ:
9. Գազազեան Զ., ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ.303:
10. ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 273
11. Գոբինո Ա., Համաշխարհային ցեղային տեսություն» մատենաշար, մատյան Ա, Երևան., Տիր հրատ., 2022, 166 էջ:
12. Երկաթ Ա., Գրքեր և դեմքեր բաժին, Բանաստեղծություններ Բիզանդ Թոփալեանի, Փարիզ, Ջուարթնոց, 1960, դեկտեմբերի 1, 1-2, 4 էջ:
13. Զարյան Կ., Միացյալ Նահանգներ, Երևան., Սարգիս Խաչենց հրատ., 2002, 502 էջ:
14. Զարուհան Պ., Անահիտ, «Արևազալ» Քերթուածներ Բիզանդ Թոփալեանի, Փարիզ, 1936, 5-6, էջ 37-39:
15. Թորանյան Թ., «Բյուզանդ Թոփալյան», «Հայրենիքի ձայն», Երևան, 1967, փետրվարի 2, 8 (82):
16. Թումանյան Հովհ., Երկեր, Երևան., Հայպետհրատ, 1951, հատոր 4, 317 էջ:
17. Թոփալեան Բ., Այգահանդէս, Հալէպ, Արաքս տպ., 1930, 54 էջ:
18. Թոփալեան Ն., ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 110:
19. Կրոֆիե Ժ., Բանաստեղծ եւ նկարիչ Բյուզանդ Թոփալեանի հարուստ ներաշխարհը, Ջարթոնք, 31,07, 1965:
20. Համբարձումյան Ռ., «Գարեգին Նժդեհ», Երևան., Նախիջեան, 2003, 212 էջ:
21. Կիցզե Ֆ., Բարուց և չարից անդին: Չաստվածների մթնշաղր, Երևան., Ապոլոն հրատ., 1992, 272 էջ:
22. Շահնազար Է., ԳԱԹ, Բ. Թ. ֆոնդ, գ. 403:
23. Որբունի Զ. Մ., Բիզանդ Թոփալեանի հետ, «Գրական ամսաթերթ», Փարիզ, 1962, մարտ, 4, էջ 1; 3:
24. Ուելլեք Ռ., Ուորրեն Օ., Գրականության տեսություն, Երևան., Սարգիս Խաչենց-Փրինթինգ, 2008, 513 էջ:
25. Չարենց Ե., Երկերի ժողովածու, 4 հատորով, հատոր առաջին, Երևան, Սովետական գրող, 1986, 440 էջ:
26. Չարենց Ե., Երկերի ժողովածու, 4 հատորով, հատոր երրորդ, Երևան, Սովետական գրող, 1987, 544 էջ:
27. Պեշկոբաշյան Մ., Երկերի լիակատար ժողովածու, Երևան., ՀՍՄՀ ԳԱ հրատ., 1987, 563 էջ:
28. Միամանթո, Ընտիր երկեր, Երևան., Հայպետհրատ, 1957, 251 էջ:
29. Վարուժան Դ., Երկեր, Երևան., Սովետական գրող, 1984, 576 էջ:
30. Քոլլինգվուդ Ռ. Զ., Արվեստի հիմունքները, Երևան., Սարգիս Խաչենց – Փրինթինգ, 2007, 421 էջ:
31. Օտեան Ե., Անիծյալ տարիներ, Երևան., Նաիրի, 2004, 584 էջ:
32. Лебон Г. Психология народов и масс, Москва, Изд: АСТ, 2023, 384 с.
33. Турышева О. Н. Теория и методология зарубежного литературоведения, Москва, Флинта, 2013, 160 с.

Էթնիկական մտայնությունը Բյուզանդ Թոփալյանի արվեստում

Աղայան Լեռնիկ

Րեզյումե

Կարևոր բառեր: *Բյուզանդ Թոփալյան, «Ջրնալ շարի», «Վաղարշ Լույս», «Ֆայերվերկ», «Մարտկալի սերունդ», «Նշանակությունը հուշարձանին», «Ծնունդը լույսով», Արմենիա, էթնիկական մտայնություն, ցեղային զգացում, ընտանիք, հայկական գրականություն*

Բյուզանդ Թոփալյան (1902–1970) – ֆրանսիացի բանաստեղծ, հայկական ծագումով, հրատարակիչ, նկարիչ և հասարակական գործիչ։ Ծնվել է Կիլիկիայում, Այնտափում; հետո Գեոցիդից հայտնի ապաստանվել է Ալեքսանդրիայում, ապա Փարիզում, որտեղ և մահացել է։ Գրել է հինգ ժողովածու բանաստեղծությունների, երկուսը թարգմանված ֆրանսիացի լեզվով։

Մեծագույն ստեղծագործություններից – ցեղային մտայնությունը և ցեղային զգացումը։ Բանաստեղծությունները արտացոլում են հայրենիքի համար տանջանքը, կորուստի ցավը, վերադարձի ցանկությունը, արդարադատության համար ջանքերը և ցեղային հոգու հետ միասնականությունը։ Ուղղված է ժողովրդին լեզվով և ցեղային լեզվով, սրբազան լեզվով հայրերի, արթնացնելով հայտնի զգացումը, իդեա վերադարձի հայրենիք և ցեղային իրականության լեզվով։

Բանաստեղծությունները ստեղծում են հաղթանակող հայտնի, որտեղ արժանի է իր իրավունքները, ստեղծում Արմենիան առանց սղանքի և կորուստի, որտեղ սերունդները ապրում են հարգանքով։ Գրականության փիլոսոփայությունը, հիմնված է ցեղային մտայնության վրա, միավորում է օպտիմիզմը, սերունդը հասարակությանը և ցեղային զգացումը, հարստացնելով հայկական գրականությանը նոր լույսով և մոտենալով նրա արժանիքներին համաշխարհային գրականությանը։

Ethnic Thinking in the Poetry of Byuzand Topalyan

Hakobyan Lernik

Summary

Key words: *Byuzand Topalyan, "The Journal of Dawn", "Sunrise", "Fireworks", "Worldly Love", "Inscription on the Monument", "Born by Light", Armenia, ethnic thinking, tribal spirit, clan, humanity, Armenian literature*

Byuzand Topalyan (1902–1970) was a French-Armenian poet, publisher, painter, and public figure, born in Cilicia, in Ayntap. After surviving the Armenian Genocide, he settled first in Aleppo and later in Paris, where he lived until his death. He published five collections of poetry, two of which were translated into French.

Topalyan's poetry reveals profound layers of tribal and clan-based thinking. It reflects longing for the homeland, grief over loss, desire for retribution, and a deep connection to ancestral spirits. He communicated with his nation using the sacred dialect of his ancestors, seeking to awaken the spirit of struggle, preserve the idea of return, and heal historical wounds.

Faith in the tribe, optimism, love for humanity, and moral integrity define his poetry. Through these themes, Topalyan enriched Armenian literature, connecting it to universal literary values and emphasizing both the tribal individual and humanity as a whole.

Ներկայացվել է 19. 08. 2025 թ.

Գրախոսվել է 27. 10. 2025 թ.

Ընդունվել է տպագրության 27. 05. 2026 թ.